

TASAVVUFÎ KAVRAMLARLA ANLAMSAL BAĞLARI AÇISINDAN KERÂMET KAVRAMI

Esma Sayın*

Öz

Peygamberlerin peygamberlik delili olarak yaşadığı ve tecrübe ettiği olağanüstü durumlara ‘ mucize ’ denirken, Peygamberler dışında, Kurân’a ve sünnete tam bağlanmış, inancı sağlam ve takva sahibi bir kulun yaşadığı olağanüstü durumlara ise, ‘ kerâmet ’ denir. Kerâmeti ilgilendiren olağanüstü durum, ortaya çıkan olayların ve tecrübelerin normal tabiat kanunlarının dışında meydana gelmesidir. Kısacası Yüce Allah, sevdiği kulunun iyiliği için geçici bir süre de olsa, tekvinî ayetlerini ve tabiata koyduğu kanunları değiştirmektedir. Kerâmet, kula bazen isteği ve duası üzerine verilir, bazen de isteğine rağmen verilmaz, bazen de kulun isteği olmaksızın Allah Teâlâ tarafından kendisine verilir. Kerâmet sahibi kişi, yaşadığı olağanüstü durumun Allah’ın emri ile gerçekleştiğine inanarak Rabbine sığınmalıdır. Aynı zamanda o, kerâmetin değil; istikâmetin esas olduğunu fark etmelidir. Aslında en büyük kerâmet; doğruluk, dürüstlük, tutarlılık, istikrar ve gerçek bağlılık olan sadakat merkezli istikâmet ahlakıyla yaşamaktır. Kerâmet anlayışı, Allah’ı ve O’nun isim ve sıfatlarının yansımalarını ibadet ve müşâhede bilinci içerisinde sevmeyi gerektirir. Nefsine değil Rabbine kul olan bir kişi, kulluğun zevkine, nefsinin ve Rabbinin tanımla ve O’nun ikramlarını görme hali olan kerâmetle erişebilir. Dolayısıyla bu makalede kerâmetin anlamsal bağları açısından diğer tasavvufî kavramlarla bağlantı noktaları ele alınmıştır. Bu bağlamda kerâmetin; ubûdiyyet, istikâmet, vecd, ittisâl, fakr ve muhâsebe kavramlarıyla anlamsal bağlantıları açısından benzerlikleri ve farklılıkları semantik tarzda ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Kerâmet, İstikâmet, Ubûdiyyet, Vecd, İttisâl, Fakr, Muhâsebe.

THE CONCEPT OF ORACLE IN TERMS OF ITS CONNECTIONS WITH SUFI CONCEPTS

Abstract

The extraordinary events experienced by prophets as a proof of their prophecy is named ‘miracle’, while extraordinary events experienced by a devout and pious servant fully committed to the Holy Qur’an and Islamic tradition are called ‘oracle’. An extraordinary event that is considered as a miracle is defined as any event or experience that occurs outside the boundaries of regular laws of nature. In short, God Almighty briefly renews the verses as well as the laws of nature for the good of His beloved servant. A miracle is sometimes granted to the servant through his/her wish and prayer, sometimes it is not granted despite the wish while sometimes Allah grants it regardless of the servant praying for it. A miracle worker must seek refuge in his Lord by believing his extraordinary experience took place only because Allah wanted it to occur. At the same time, he must also recognize that it is not the miracle but steadfastness that prevails. In fact, the greatest miracle is to live with an ethics of steadfastness centred on righteousness, honesty, consistency, permanence and true loyalty. The understanding of miracle required man to be fond of Allah and the reflections of His names and titles within a sense of worship and contemplation.

A man who succeeds in becoming a servant of his Lord rather than his inner ego can achieve the joy of obedience by knowing his inner-ego and his Lord and through oracle, which is the state of being able to see His blessings. Accordingly, this article reviews the connection points between the meaning of oracle and other Sufi concepts. In this sense,

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 29 Ekim 2020 / 29 October 2020
Kabul Tarihi / Date Accepted: 19 Kasım 2020 / 19 November 2020

BAİD 12
2020

* Doç. Dr., Balikesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Bilim Dalı.
e-mail: esmasayin16@gmail.com - Orcid ID: <http://orcid.org/0000-0001-9420-700X>
Atıf/Citation: Esma Sayın, “Tasavvufî Kavramlarla Anlamsal Bağları Açısından Kerâmet Kavramı” *BAİD* 12 (Aralık 2020): 239 - 251
İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

the semantic connections between oracle and obedience, steadfastness, rapture, joining, spiritual poverty and self-evaluation have been addressed.

Keywords: Sufism, Miracle, Steadfastness, Obedience, Rapture, Joining, Spiritual Poverty, Self-Evaluation.

Giriş

Bir tasavvuf terimi olarak kerâmet, peygamberlik iddiası olmaksızın bir kişide harikulâde bir halin ortaya çıkmasıdır.¹ Tasavvufta kerâmet, 'kevnî, sûrî, maddî' veya 'hakiki, ilmî, manevî' olmak üzere ikiye ayrılır. Kevnî kerâmet, bazı olağanüstü haller göstermektir. Havada uçmak, denizde yürümek, gönülden geçeni bilmek gibi. Hakikî kerâmet ise; ilim, mârifet ve ahlakla ilgili olağan üstü durumlardır. Bütün bu ifadeler göz önünde bulundurulduğunda peygamberler, istedikleri zaman mucize açığa çıkarmaya muktedirdir; yani mucizenin gösterilmesi vaciptir. Kerâmetin ise, gizli olması gereklidir. Mucize de kerâmet de, bütün fiiller gibi Allah takdir ederse gerçekleşir. Kerâmetin gizliliği esas olduğundan sûfiler, kerâmeti 'hayz-ı ricâl' olarak görmüşlerdir. Sûfiler, ilk devirden itibaren kerâmetten çok istikâmet üzere olmaya dikkat etmişlerdir. Onlara göre gerçek kerâmet, Allah'ın emirlerine uymak ve sünneti yaşamaktır.² Sufiler, kerâmetlere büyük anlamlar yüklemişler ve bu kerâmetlerin, kendileri için Allah'ın bir imtihanı olmasından korkarlar. Onları çocukların oyuncaklarına benzetirler. Bu bağlamda aslında gerçek kerâmet, istikâmettir.

1. Tasavvufî Açısından Kerâmet Kavramına Bakış

Kerâmet, sözlükte çokça ve cömertçe ikramda bulunmaktadır. Tasavvufta ise, peygamberler dışında, Kur'ân'a ve sünnete samimi tarzda bağlanmış ve takva sahibi bir kulun yaşadığı olağanüstü durumlardır.³ Yüce Allah'ın, sevdiği kulunun iyiliği için geçici bir süre de olsa, tabiata koyduğu kanunları değiştirmesidir.⁴ Kerâmet, Allah'ın, kendisine itaat eden ve O'na yaklaşmaya çalışan dostlarına bir ikramıdır.⁵ Allah'ın dostu olan kişi, bütün nefsanî ihtiyaçlarını en aza indirdiği için onun keşif ve kerâmetleri fazlaşır. Aynı zamanda Allah dostunun kerâmeti; yaptığı duaların kabul edilmesi ve zor durumlarda işlerinin Yüce Allah tarafından kolaylaştırılması şeklinde gerçekleşir.⁶

¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 446.

² Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 219.

³ Abdurrahman b. Ahmed Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, neşr. Mehdi Tevhidi Pür, (Tahrân: İntişârât-i Kitâb-i Furuşî Mahmudî, 1337), 27.

⁴ Mustafa Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990), 38.

⁵ Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî*, (Beyrût: Dârü'l-Hayr, 1993), 354.

⁶ Ebû Bekir Muhammed Kelâbâzî, *Taaruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, thk. Ahmed Şemseddin, (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 89.

2. Ubûdiyyet Kavramı Açısından Kerâmet

Bu kavram, tasavvufta ibadet bilincinin kapsamını belirler. Yani kerâmet tecrübesinin doğal sonucu, kişiyi ibadetlere yönlendirmesidir. Bu bağlamda ubûdiyyet anlamında güçlü olan kullar, Allah'ı sevme ve dolayısıyla Allah'ın ikramlarını görme anlamına gelen kerâmet hususunda da çok güçlüdürler.¹ Kerâmet anlayışı, Allah'ı ve O'nun isim ve sıfatlarının yansımalarını ibadet bilinci içerisinde sevmeyi gerektirir. Nefsine değil Rabbine kul olan bir kişi, kulluğun zevkine, nefsinin ve Rabbini tanımakla ve O'nun ikramlarını görme hali olan kerâmetle erişebilir.² Allah'ın huzurunda eğilip, ibadetin sadece O'na layık olması gerektiğini bilenler, başkalarının önünde eğilmezler.³ Başka varlıklar karşısında eğilmeyen insan, kerâmet tecrübesini ubûdiyyet anlayışı içerisinde ibadetlerin bir meyvesi olarak değerlendirir. Kırk gün boyunca samimiyetle ve ihlâsla zühde devam eden kişide, Allah Teâlâ tarafından kendisine verilen bir takım kerâmetler meydana gelir.⁴ Bu bağlamda Allah Teâlâ, bir kuluna fiilî sıfatlarından olan kudret sıfatını verirse o kulunda olağan üstü durumlar meydana gelir.⁵ Çoğunlukla kerâmet, manevî heyecan, coşku ve aşk halinde meydana gelir.⁶

İbadet, Allah'a saygı ve sevgi göstermek; korku ve ümit beslemek; varlığı sonsuz, kudret ve yüceliği her yerde bilinen, zahirî sebeplerin üstünde dilediği tasarruf kudretine sahip olan Zât'a karşı gösterilen tevazu, saygı ve itaatın en yükseğidir.⁷ Bu manada aslında insanın samimiyet ve tevazuuyla yaptığı her bir ibadet, ona hakiki kerâmetin kapılarını açar. Kerâmet kavramına Allah'a ubûdiyyet merkezî anlayışı içerisinde yaklaşan sûfiler, ibadetlerin gerçek anlamlarını anlamaya çalışırlar. Kerâmeti yaşayan Allah dostlarının, Kur'an ve sünnete uygun hareket etmesi gerekir. Yoksa elinde olağanüstü bir hal meydana gelen herkesin, Yüce Allah'ın katında mutlaka makbul bir insan olduğu anlamına gelmez. Zira riyâzet yolu ile bir kısım Hint müşrikleri bile, bazı harikulade halleri yaşayabilirler.⁸ Bu hususta Bayezid-i Bistami şöyle demiştir: "Bir insanın suyun üzerine seccade serdiğini görseniz ya da gökyüzünde bağdaş kurup oturduğunu görseniz, o kişinin, şeriatın emir ve yasak çizgisindeki halini görmedikçe asla ona

¹ Hâris Muhâsibî, *Riâye li Hukukillâh*, (Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1970), 223.

² Serrâc Tûsî, *Lümâ fi Tarihi't-Tasavvufi'l-İslamiyyi*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 74.

³ Mehmet Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1987), 102.

⁴ Tûsî, *Lümâ fi Tarihi't-Tasavvufi'l-İslamiyyi*, 315.

⁵ Muhyiddîn İbn Arabî, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, trc. Ahmed Avni Konuk, Hz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990), 98.

⁶ Ali b. Osman Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, thk. Mahmûd Âbidî, (Tahrân: Intişârât-ı Sâdâ ve Sîmâ, 2006), 285.

⁷ Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 3/48.

⁸ Süleyman Uludağ, *İslam Tasavvufu*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992), 549.

aldanmayın.”⁹ Bu anlamda Melâmiler de şöyle demişlerdir: “Havada uçarsan, sinek olursun. Denizde yüzersen saman çöpü olursun. Bir gönül ele al ki, adam olasın.”¹⁰

3. İstikâmet Kavramı Açısından Kerâmet

İstikâmet; inançta, ibadette ve bütün yapılan işlerde, aşırılığa kaçmamak ve orta yolu tutmaktır.¹¹ Bu bağlamda istikâmet, içerisinde doğruluk, istikrar, tutarlılık ve sadakati barındırır.¹² İstikâmet anlayışıyla kerâmet bilincini geliştiren insan; inanca, ibadete ve kulluğa karşı tutumunda sadakatli bir tavır sergiler.

İstikâmet, özünde duygusal ve zihinsel dengenin olduğu dürüstlük, doğruluk, ruhsal denge, sadakat ve istikrarlı tutumdur.¹³ İstikâmet anlayışıyla şekillenen kerâmet bilinci sayesinde insan, yaşadığı olağanüstü tecrübenin Allah Teâlâ'nın en güzel emaneti olduğunu fark eder. Böylece insan, kerâmet denilen bu olağanüstü hali korumakla kendini sorumlu hisseder.

İstikâmet isteği, kişinin ahlakî yapısının aşırı iki uçundan kaçınmak üzere tedbir almayı dilemesi anlamını taşır.¹⁴ İstikâmet anlayışıyla ölçüyü ve doğal dengeyi yakalayan insan, kerâmet anlayışının ilkelerini fark eder. Zira İslâm'ın temel hedeflerinden biri, ahlakî duyarlılıkları ve dengeleri yüksek insanlar yetiştirmektir. İslâm, sadece inanç ve ibadet konularında insanlara birtakım görevler yükleyip de hayatın diğer alanlarını göz ardı etmez.¹⁵

Kerâmet sahibi olan veliler, masum yani günahsız değıllerdir. Zira günahsız olmak, onlar için şart da değildir. Ancak Allah dostlarında, küfür ve şirk gibi büyük günahlar olamaz. Bu bağlamda Allah dostları, Allah tarafından bu günahlardan korunmaktadırlar. Ancak onlarda diğer küçük günahlar olabilir.

Küçük günahlardan korunmak için Allah dostlarının Allah'ın emirlerine ve yasaklarına tam olarak uymaları gerekir.¹⁶ Bu bağlamda kerâmetin ana amacı; imanı güçlendirmek, nefsin arzu ve isteklerini azaltmak ve insanın içindeki tüketim çılgınlığına engel olarak zühd ve takvayı yaşatmaktır.¹⁷

⁹ Tûsî, *Lümâ fi Tarihi't-Tasavvufi'l-İslamiyyi*, 324.

¹⁰ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985), 160.

¹¹ İsmail Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukara*, (İstanbul: Rıza Efendi Matbaası, 1869), 89.

¹² Bkz. Esmâ Sayın, *Anne Kucağı Namaz*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2002), 73.

¹³ Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukara*, 89.

¹⁴ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı Meal Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1997), 128.

¹⁵ S. Aybey, İslâm'ın Penceresinden Çevre Etiği ve Mutluluk İlişkisi, *ISEM 2016, 3. International Symposium on Environment and Morality*, (Alanya-Turkey, 2016), 76.

¹⁶ Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 284.

¹⁷ Ebû Hafs Şihabüddîn Sühreverdî, *Avâirifu'l-Maârif*, (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1983), 33.

İstikâmet, farklı tutum ve davranışlarda ortaya çıkması bakımından incelenebilir. Bunların ilki, karar dürüstlüğü olarak bilinir ki, insan bazen gücünün yetmesi halinde bir işi yapmaya, mesela düşmanla karşılaştığı takdirde kahramanca savaşmaya karar verir ki, bir insanın kararındaki sadakati, kararının kesinlik derecesine bağlıdır.

Yapılan işlerde dürüstlük ise, insanın bir takım iyi davranışlar yaparken, bu yaptıklarının iyi davranışlar olduğunun bilincinde olmasıdır. Dinî makamlarda dürüstlük ise, dinî ve tasavvufî makamlardaki dürüstlüktür.¹⁸

İstikâmet anlayışı sayesinde insanlar, kerâmet bilincini geliştirir. İstikâmet düşüncesiyle kerâmet fikrini geliştiren insanlar, yaşadıkları olağanüstü duruma ve ibadetlere karşı kendilerini daha sorumlu hissederler.

İstikâmet; Kur'an-ı Kerim ve sünnete sıkı sıkıya bağlılıktır.¹⁹ İstikâmet, kerâmetten üstündür.²⁰ Bu nedenle Allah dostunda hiçbir kerâmet meydana gelmezse de, onun veliliğine zarar gelmez. Gerçek Allah dostu olan velinin insanlar tarafından hatta kendisi tarafından veli olarak bilinmesi şart değildir.²¹ Asıl kerâmet, istikâmet olduğu için Allah dostunun kerâmeti değil; istikâmeti söz, fiil ve davranışlarında göstermesi gereklidir.

Ahlâkî hükümlerde asıl olan, ölçülü ve dengeli olmaktır. Buna 'itidal' denir. Aslında en üstün işler, en üst sınır ile en alt sınır arasındaki orta yolda yürümektir. Meselâ İslâm'da ölçsüz ve dengesiz harcama ile kit ve az harcama, her ikisi de hoş görülmemiştir. İlkine israf, ikincisine de cimrilik adı verilir.

Tam orta nokta, o kadar ince bir çizgidir ki, çoğunlukla bu noktanın bulunması ve üzerinde devamlı kalınması oldukça zordur. Kıldan ince olan bu yola 'sırat-ı müstakîm' veya 'istikâmet' denir.²² İstikâmet anlayışı sayesinde yaşadıkları olağan üstü durumlara ve ibadetlere karşı kendisini sorumlu hisseden ve ruhsal dengeyi yakalayan insanlar; ibadetlere karşı duyarlı ve dengeli davranırlar.

İslâm ahlakına göre ibadetler, belli bir amaca hizmet üzere emredilmiştir.²³ Bu amaç, Allah rızasına uygun bir istikâmet anlayışı belirlemektir. Tasavvuf kültüründe insan, istikâmet anlayışının sonucu gereği yaşadığı olağan üstü durumlarda da duyarlı ve dengeli olur.

¹⁸ Mustafa Çağrırcı, *Gazâlî'ye Göre İslâm Ahlakı*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1982), 188.

¹⁹ Muhammed Ali Yıldız, Hacı Hasan Dinç ve Bazı Tasavvufi Görüşleri, *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2 (2019), 278.

²⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999), 307.

²¹ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî*, 354.

²² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 108.

²³ M. İpek, İslam Kültürü Açısından Çevre-İnsan İlişkisi Üzerine, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14/3 (2014), 28.

İstikâmet, doğruluk ve istikrarlı tutumdur. Hakiki doğruluk ise, insanın sözüne vefa göstermesi ve her hususta en üst (ifrat) ve an alt (tefrit) denilen uç sınırlardan sakınmasıdır. Orta yolda, yani sırat-ı müstakîm’de yürümek, dinin emirlerine uyma ve yasaklarından kaçınma konusundaki devamlılık ve kararlılıktır. Bu noktada bir insanın zikzak çizmeden hayat boyu takip ettiği istikrarlı çizgiye de, istikâmet denilir.²⁴

Kendilerine kerâmet ikram edilen Allah dostlarının, kerâmetleri arttıkça, kerâmetin kendileri için bir imtihan ve maneî derecelerinden düşmeye sebep olabileceğini düşünüp korkuları da artar.²⁵ Bu sebeple sûfler, istikâmet üzere olmayı ve istikâmetin kerâmetten çok üstün olduğunu kabul ederler. Mesela Ebu Ali Cüzcânî: *“İstikâmet üzere ol. Kerâmet sahibi olma. Çünkü nefsin senden kerâmet göstermeyi istemektedir. Hâlbuki Allah Teâlâ, senden istikâmeti istemektedir.”* demiştir.²⁶

Tasavvuf ehli, *“Benim yarım lisanım ve yarım yüzüm olamaz. Bu ikisinin de manzarası, çirkindir. İkiyüzlülükle sevilleceksem; sevilmemem, ikiyüzlülükten daha iyidir.”* der. Bir şair de, *“Bırak o ikiyüzlüyü de, yoluna devam et. Dostunu ve düşmanını tanı.”* demiştir.²⁷ Bu bağlamda istikâmet merkezli kerâmet düşüncesi, ikiyüzlülük ya da kişilik bölünmesi diye ifade edilen söz ve davranış çelişkilerinden insanı kurtarır.

İstikâmet ve gayret, sayısız keşif ve kerâmetten üstündür. Ayrıca bilinmelidir ki keşif ve kerâmet, dinin emirlerine uymaya vesile olmuyorsa, bela ve fitneden başka bir şey değildir. Buna karşılık Kur’ân ve hadis, kerâmetin ve velilerin ortaya koydukları olağan üstü hallerin doğruluğuna hükmetmişlerdir. Bunları tamamen inkâr etmek, bir nevi kitap ve hadisi de inkâr etmektir.²⁸

İstikâmet fikri, insanın hayatında sağlam bir duruş ve güçlü bir iç denge oluşturur. İstikâmete ulaşmak, kerâmet göstermekten daha zordur. Çünkü istikâmet, alışkanlıkların dışına çıkmak, günlük alışkanlıklardan ayrılmak, gerçek anlamda doğruluk ve dürüstlük içerisinde Hak Teâlâ’nın huzurunda durmaktır.²⁹

4. Vecd Kavramı Açısından Kerâmet

Vecd, kasıt ve zorlama olmaksızın insanın kalbine etki eden ve onu kendinden geçiren ilahî coşku, heyecan ve aşk kaynaklı bir haldir. Bu nedenle vecd, kulun

²⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 278.

²⁵ Tûsî, *Lümâ fi Tarihi’t-Tasavvufi’l-İslamiyyi*, 320.

²⁶ İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti Şifâu’s-Sâil*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1984), 122.

²⁷ Ebû’l-Hasan Mâverdî, *Edebü’d-Dünyâve’d-Dîn*, (Beyrût: Dârüihyâ-i Ulûm, 1988), 342.

²⁸ Hucvirî, *Keşfü’l-Mahcûb*, 290.

²⁹ Kuşeyrî, *Risâletü’l-Kuşeyrî*, 78.

iradesinin etkisi olmaksızın Allah'tan gelen bir lütf ve ikramdır.³⁰ Aynı zamanda vecd; ilahî özlem, aşk ve heyecan sebebiyle insanın ruhunda meydana gelen bir alevdir. İçine vecd ateşi düşen bir kimsenin bedeni sevincinden veya üzüntüsünden titremeye başlar.³¹

Gerçek vecd; aşk, hayranlık ve heyecan içerisinde duyguları Allah'ın sanatını ve rahmetini ilahî isim ve sıfatlar penceresinden seyretmek olduğu için kerâmet bilinciyle vecd duygusu arasında çok güçlü bir bağ bulunur. Bütünlük duygusunun insanın kalbinde oluşturduğu en güçlü etki ise, vecd tecrübesidir. Vecd halinde keşf ve ilham yoluyla elde edilen bilgi ve sezgiler, mutlaka Kur'an'a başvurularak düzeltilmelidir.³²

Gerçek vecd, aşırı derecedeki Allah sevgisinden, irade sağlamlığından ve Allah aşkından meydana gelir. Bu tür vecd halinde zorlama yoktur ve bu hal, her an kendini gösterebilir.³³ İnsan, kerâmet bilinci içerisinde kâinata baktığında ve bütünlüğü yakaladığında dışarıdan bir zorlama olmaksızın vecd tecrübesini yaşar.

Böylesi bir aşk, insanı daha yüce bir varlık haline getirir. Böylece insan, varlık dünyasında meydana gelen her şeyin Allah'ın isim ve sıfatlarının yansıması olarak görerek huzuru hisseder.³⁴

Sufilerin önem verdiği ve itibar ettiği kerâmet, manevî kerâmetlerdir. Bu noktada manevî kerâmet; ilimde, irfanda, ahlakta, ibadette, işlerde, terbiyede ve insanlıkta gösterilen üstün özellikler ve olağanüstü hallerdir.³⁵ Bu bağlamda en önemli kerâmet, kişinin kötü huylarını bırakıp iyi huylar edinmesidir.³⁶

Kerâmetin en büyüğü, kişinin kendisinde bulunan kötü huyları iyi huylarla değiştirmesidir.³⁷ Allah'ın dostunda meydana gelen en büyük kerâmet, Allah Teâlâ'nın veli kulumu devamlı ibadette ve itaatte bulunmaya yöneltmesi ve onu günahlardan korumasıdır.³⁸

Vecd, aslında bir yüceltme ve saygı duygusuyla gönülden taşınan hayranlıktır. Zira yüceltme ve saygıyla iç içe olmayan bütün sevgiler, sevgiliden uzaklaşmaya

³⁰ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî*, 47.

³¹ Kelâbâzî, *Taaruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, 48.

³² Muhammed Ali Yıldız, *Akşemseddin'de Allah Kâinat ve İnsan*, (Ankara: Kalem Neşriyat, 2017), 294.

³³ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2014), 113.

³⁴ M. S. Saruhan, *İslam Ahlâk Esasları ve Felsefesi*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 89.

³⁵ Tûsî, *Lümâ fi Tarihi't-Tasavvufi'l-İslamiyyi*, 89.

³⁶ Abdulvehhâb b. Ali el-Kâfî Subkî, *Tabakatü's-Şâfiyye*, (Beyrût:Darü'n-Nifâs, 1992), c. 2, 339.

³⁷ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî*, 355.

³⁸ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî*, 356.

sebeptir.³⁹ Yani kerâmet bilinci, vecd kaynaklı hayranlık, coşku ve heyecana dönüşür.

Bazı mutasavvıflara göre ilim sultanı, vecd sultanından daha kuvvetlidir. Bazen vecd halinin egemen olması tehlikelidir. Bazen vecd halinin sürekli olması, kişinin üzerinden dinî ve ilahî emirlere istikâmet sağlama açısından problem oluşturabilir.⁴⁰

Bu düşüncenin aksine vecd açısından sağlam olan kişi, ilmi her şeyin üstünde tutandan daha sağlamdır. Yani vecdin kuvveti, ilmin kuvvetinden daha üstündür.⁴¹ Bu bağlamda kerâmet merkezli vecd anlayışında bazen ilmin bazen de vecdin üstün gelmesi bir problem oluşturmaz. Gerçek kerâmet, dinin emirlerine uymak ve sünneti yaşamaktır.

5. İttisâl Kavramı Açısından Kerâmet

İttisâl, kulun kalbiyle O'ndan başkasından bir şey dilememesidir. Yani ittisâl, kulun kalbinden, Allah Teâlâ'dan başkasına ait olan hayalin bile geçmemesidir.⁴² Allah Teâlâ'dan hayalini, kalbini ve zihnini ayıramaz. Zira kesret denilen görünen çokluğun arkasında, gerçek bir birlik olan tevhid vardır. Bu manada tasavvufî anlayışa göre, bütün âlem ve bütün insanlar, bir beden gibidir.⁴³

Hakikî varlık yalnızca Allah'tır. Tüm evren O'nun tecellisidir.⁴⁴ Bütün âlem ve insanlar ilahî isim ve sıfatların tecellisi olduğu için insana, manevî kerâmeti yaşamak düşer. Bu düşüncenin aksine şeklî kerâmet, Allah dostu olmak için şart değildir. Kendisine gayba ait bir takım sırlar, olaylara ait keşifler verildiği halde, ilahî yakınlıktan uzak olan kimseler, kerâmet değil istidrac sahibidirler ve onlar, istikâmet üzere değillerdir.⁴⁵ İstidrac, bir çeşit yalancı kerâmettir.

Yalancı kerâmet olan istidrac hususunda Bâyezîd-i Bestâmî'ye, "*Falan kişi, bir gecede Mekke'ye gidiyor, diyorlar, ne diyorsun? diye sorulmuş; o da şöyle demiştir: 'Şeytanda, Allah'ın lanetine uğramış bir varlık olduğu halde, bir anda doğudan batıya gidiyor. Bunda şaşılacak ne var?' ikinci defa 'Falan suyun üzerinde yürüyor.'* dediler. O da, '*balık da suda yüzüyor, kuş da havada uçuyor*" diye cevap vermiştir.⁴⁶

³⁹ İbn Kayyim Cevziyye, *Medâricu's-Salikîn*, (Beyrût:Darü'n-Nifâs, 1979),76.

⁴⁰ Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 501.

⁴¹ Tûsî, *Lümâ fi Tarihi't-Tasavvufi'l-İslamiyyi*, 381.

⁴² Kelâbâzî, *Taaruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*,56.

⁴³ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî-i Mânevî*, haz. A. Nicholson, (Tahran: İntişârât-ı Hermes, 2003), 78.

⁴⁴ Muhammed Ali Yıldız, *Osmanlı'nın Bilgeleri -8- Akşemseddin*, (İstanbul: İlke Yayınevi, 2017), 88.

⁴⁵ Ahmed Sirhindî İmam-ı Rabbânî, *Mektubât 92*, (İstanbul: Merve Yayınları, 1998),c. 2, 138.

⁴⁶ Tûsî, *Lümâ fi Tarihi't-Tasavvufi'l-İslamiyyi*, 324.

İttisâl vasıtasıyla insan, sadece Rabbini diler; tüm samimiyetiyle O'na yönelir. Böylece o, kerâmet merkezli ittisâl anlayışı nedeniyle Allah Teâlâ'dan başka bir varlığı görmez olur. Bu bağlamda Allah'ın isimleri ve sıfatlarıyla bütünlük kurma anlamına gelen ittisâl anlayışı sayesinde insan, manevî kerâmetin en üstünü yaşar.

Kaynağını Kur'ân'dan alan İslam tasavvufunda da birlik (tevhid) anlayışı, âlemden canlı-cansız kategorisine karşı çıkar. En küçüğünden en büyüğüne kadar her şey, canlı ve bilinçli olarak kabul edilir.⁴⁷ Tevhid anlayışı esas olduğu için insan, kerâmeti açığa çıkarmak yerine gizlemelidir. Çünkü kerâmeti açığa çıkarmakta tevhid anlayışını bozan bir kibir duygusu vardır.

Gerçek sûfiler, kerâmet meydana geldiği zaman, Allah'ın kendilerini imtihan ettiğini bildikleri için daha endişeli ve hassas davranırlar. Bu sebepten dolayı onlar, mümkün olduğu kadar kerâmetlerini gizlemeye çalışırlar.⁴⁸ Çünkü sûfiler, kerâmet göstermeyi bir üstünlük değil, kadının hayız görmesi gibi geçici bir şey saymışlardır. Onlara göre, peygamberlere mucizeleri açıklamak ne kadar gerekirse; velilere de, kerâmeti gizlemek o kadar gereklidir.⁴⁹

6. Fakr Kavramı Açısından Kerâmet

Fakr, elde olanı başkasına vermek ve olmayanı da istememektir.⁵⁰ Dolayısıyla fakr düşüncesine göre kerâmetin sahibi, Yüce Allah'tır ve kul ikram edildiği nimetler kadarını yaşar.

Kerâmet anlayışına göre bütün mucizeler ve nimetler; Allah'ın eseri ve mülkü olduğu için insan, Allah'ın ikram ettiği nimetlere ve mucizelere karşı duyarlı davranır ve onun kendisine emanet edildiğini bilir. Bu bağlamda fakr, kulun kendinde bir varlık görmemesi, şahsının, davranışının, halinin ve makamının Allah'ın lütfu olduğunu kabul etmesidir. Bütün ruhunu Allah sevgisi kaplayıp Allah'tan başka hiçbir şeye isteği ve muhabbeti kalmayınca kişi, fakra ermiş sayılır.⁵¹

Kerâmet, bazen kişinin manevî derecesinin yükselmesine engel olabilir. Çünkü kerâmete takılıp kalanlar, gerçek kulluk vazifelerini ihmal ederler.⁵² Cüneyd-i

⁴⁷ Hür Mahmut Yücer, S. Yılmaz, S. Şeriat ve Tasavvuf Bağlamında Din-Çevre İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 1/4 (2012), 321.

⁴⁸ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985), 158.

⁴⁹ Dilaver Güner, *Abdülkadir Geylanî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), 268.

⁵⁰ Kelâbâzî, *Taaruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, 47.

⁵¹ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 94.

⁵² Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 160.

Bağdadî'ye göre, nimetleri görüp onların tadına dalmak ve kerâmeti amaç edinmek, Allah'ın seçkin kullarının kalplerini perdeler.⁵³

İmam-ı Rabbânî, şeklî kerâmetlere iltifat etmez. Bu düşüncesini kanıtlayacak şekilde şöyle der: *"Nakşibendi tarikatının büyüklüğü; dinin nefis cevherini, vecd cevizi ve hal üzümlüyle değiştirmezler. Gereksiz işlerle uğraşan sûfîlere ne kibirlene de hayran olurlar. Hatta cehrî zikre de, iltifat etmezler."*⁵⁴

7. Muhâsebe Kavramı Açısından Kerâmet

Tasavvufta esas olan, insanda ruhun özelliklerini hâkim kılmak ve böylece Allah'a ulaşmaktır. Bunun yolu da, nefsin isteklerine karşı çıkarak nefsin hoşuna giden şeyleri, ona hâkim olabilmek için terk etmekten geçer.⁵⁵

Bu istekler, insanın daha çok eğitimiyle gelen gelişmişlik seviyesine göre artar. Sınırsız istekleriyle insanı sıkıştıran ve zor durumda bırakan nefsi, hesaba çekerek sorgulama sistemine, 'muhâsebe' denilir.⁵⁶

Kendini sorgulayan insan, yaşadığı olağanüstü durumlara karşı bunlara Allah'ın ikramı veya imtihanı anlamını vererek kerâmet bilinci çerçevesinde yaklaşır. İnsan, nefsin kontrol etmedikçe onu tanıyamaz. İnsanın, nefsin tanıması için onu hesaba çekmesi ve ona itiraz etmesi gerekir.⁵⁷ Bunun için insan, bedeniyle dünyada, kalbiyle ahirette olmalıdır. Makam-mevki hırsı ve dünyevî mutluluk peşinde olanlar, nefislerine yenilmiştir.⁵⁸

Kerâmetin en büyük tehlikelerinden biri de, kerâmet sahibinin gerçek samimiyete ve ihlâsa ters düşebilecek tehlikeler içerisine girmesidir. Havada uçan, su üzerinde yürüyen, ateş yiyen veya bunlardan başka olağan üstü haller yaşayan kişiye karşı dikkatli olmak gerekir. Zira o kişi, eğer farzlara ve sünnete tam olarak uymuyorsa, aldatıcı ve yalancıdır. O, Allah dostu değildir; yaşadığı olağan üstü durum ise, kerâmet değil; istidracdır.⁵⁹ Her istidrac ise, yalancı bir kerâmettir.

Gerçek samimiyetle inanan kişi, Allah'ın kendisine verdiği ikramlara karşı gururlanmaz. Çünkü o, kendisine verilen ikramların bir istidrac da olabileceğini düşünerek nefsinin kibirlenmesine fırsat vermez. Bu sebepten kerâmet gösteren

⁵³ Tûsî, *Lümâ fi Tarihi't-Tasavvufi'l-İslamiyyi*, 324.

⁵⁴ Nasrullah Efendi, *Velîler Başbuğu Şah-ı Nakşibend*, (İstanbul: Buhara Yayınları, 2004), 204.

⁵⁵ Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî, *el-Munkızu Mine'd-Dalâl Şerhi ve Tasavvufî İncelemeler*, çev. Salih Uçan, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1987), 89.

⁵⁶ Esmâ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2014), 63.

⁵⁷ Muhâsibî, *Riâye li Hukukillâh*, 98.

⁵⁸ Rûmî, *Mesnevî-i Mânevî*, 102.

⁵⁹ Ebû Hâmid Gazâlî, *Mukâşşefetü'l-Kulûb*, thk. Hişâm Semirü'l-Buhârî, (Beyrût: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1995), 48.

bir Allah dostu, kerâmet ortaya çıktığı zaman bu halin bir istidrac olmasından korkar.⁶⁰

Nefis; hırsları ve arzularıyla, önce akli ve vicdanı; sonra da kalbi güçsüz bırakır. Böylece nefis, insanın ruhunu manevî manada aciz bırakır. İnsan, nefisini sorgulayarak muhâsebe vasıtasıyla kontrol ederse, eş zamanlı olarak onu hesaba çekmiş olur.⁶¹ Böylece o, kendisine verilen ikramın kerâmet mi yoksa istidrac mı olduğunu fark eder. Bu noktada insanda iyiliği-kötülüğü yanılmadan değerlendirme gücü veren, bireyi kontrol eden vicdan, sonradan eğitimle kazanılmış ahlâkî bir cevherdir.⁶²

Muhâsebe anlayışı içerisinde nefisini hesaba çeken kişi için üç çeşit kerâmet sözü konusu olabilir. Bu kerâmetlerin ilk çeşidi, bilgi türü kerâmetlerdir. Bu çeşit kerâmetler, bir kişinin duyar ve akıl yoluyla bilinmesi mümkün olmayan hususları keşif, ilham ve feraset gibi yollarla almasıdır. Bu husus, dinî konular çerçevesinde gerçekleşirse kerâmet sayılır.

Bu kerâmetlerin ikinci çeşidi, güçle ilgili kerâmetlerdir. Bu çeşit kerâmetler, bir kişinin kaldıramayacağı bir ağırlığı kolaylıkla kaldırması, havada uçması/tayy-i mekân, su üzerinde yürümesi, vahşi ve yırtıcı hayvanları itaati altına alması, güçlü kişilerin güçlerini kullanamaz hale getirmesi ve benzeri hususlar yoluyla.

Bu kerâmetlerin üçüncü çeşidi, duayla ilgili kerâmetlerdir. Duayla ilgili kerâmetler ise, bir kişinin bir hususun gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi için Allah Teâlâ'ya yakarması halinde bu dileğinin Allah Teâlâ tarafından kabul edilip gerçekleştirilmesidir. Allah'ın gerçek dostları, duaları kabul edilen kişilerdir. Onların, talepleri kadar şikâyetleri de, Allah tarafından çoğu zaman kabul görür.⁶³

Sonuç

Kerâmet kavramına Allah'a ubûdiyyet merkezi anlayışı içerisinde yaklaşan sûfiler, ibadetlerin gerçek anlamlarını anlamaya çalışırlar. İnsan, istikâmet anlayışı sayesinde kerâmet denilen olağan üstü hali korumaya ve istikâmet üzere olmaya kendini sorumlu hisseder.

Gerçek vecd; ilahî aşk ve heyecanla ilahi isim ve sıfatları müşâhede ettiği için insana doğaüstü durumları yaşatan kerâmet duygusuyla vecd kavramı arasında çok güçlü bir bağ bulunur. İttisâl vasıtasıyla insan, sadece Rabbini diler; tüm samimiyetiyle ve içtenliğiyle O'na yönelir.

⁶⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 265.

⁶¹ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, 65.

⁶² Ömer Çam, Ahlâk Eğitimi, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 3, (1996), 68.

⁶³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Kültüründe Kerâmet Anlayışı, Bursa'da Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-3*, (Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2004), 79.

Böylece insan, ittisâl anlayışı nedeniyle Allah Teâlâ'dan başka bir varlığa ihtiyaç hissetmez. Kerâmet bilincini geliştirirken insan, kendi nefsinin hesabına çekme ve onu sorgulama yeteneğine sahip olduğu için onda vicdan denilen ahlakî bir yetenek gelişir.

Muhâsebe anlayışı içerisinde nefsinin sorgulayan kişi için artık kendisine verilen ikramın kerâmet mi yoksa istidrac mı olduğunu anlama zamanı gelmiştir. Böylece bu kişi, gerçek kerâmetin istikâmet olduğunu anlar.

Kaynakça

- Akyüz, Vecdî. *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, c. 1-3.
- Ankaravî, İsmail. *Minhâcü'l-Fukara*, İstanbul: Rıza Efendi Matbaası, 1869.
- Aybey, S. İslâm'ın Penceresinden Çevre Etiği ve Mutluluk İlişkisi, *ISEM 2016, 3. International Symposium on Environment and Morality*, Alanya-Turkey, 2016.
- Bayrakdar, Mehmet. *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1987.
- Câmî, Abdurrahman b. Ahmed. *Nefehâtü'l-Üns*, neşr. Mehdi Tevhidi Pür, Tahrân: İntişârât-i Kitâb-i Furuşî Mahmudî, 1337.
- Cebecioglu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *Medâricu's-Salîkîn*, Beyrût: Darü'n-Nifâs, 1979.
- Çağrıncı, Mustafa. *Gazâlî'ye Göre İslâm Ahlakı*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1982.
- Çam, Ömer. Ahlak Eğitimi, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 3, (1996), 66-77.
- Efendi, Nasrullah. *Vellîler Başbuğu Şah-ı Nakşibend*, İstanbul: Buhara Yayınları, 2004.
- el-Kâfî Subkî, Abdulvehhâb b. Ali. *Tabakatü's-Şâfiyye*, Beyrût: Darü'n-Nifâs, 1992, c. 1-2.
- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı Meal Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 1997.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el-Munkızu Mine'd-Dalâl Şerhi ve Tasavvufî İncelemeler*, çev. Salih Uçan, İstanbul: Kayihan Yayınları, 1987.
- Gazâlî, Ebû Hâmid. *Mukâşefetü'l-Kulüb*, thk. Hişâm Semirü'l-Buhârî, Beyrût: Dâru'l-Ihyâ't-Türâsî'l-Arabî, 1995.
- Gürer, Dilaver. *Abdulkadir Geylanî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2006.
- Hucvirî, Ali b. Osman. *Keşfü'l-Mahcûb*, thk. Mahmûd Âbidî, Tahrân: İntişârât-ı Sâdâ ve Sîmâ, 2006.
- İbn Arabî, Muhyiddîn. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Çev. Ahmed Avni Konuk, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990.
- İbn Haldun. *Tasavvufun Mahiyeti Şifâu's-Sâil*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1984.
- İpek, M. İslam Kültürü Açısından Çevre-İnsan İlişkisi Üzerine, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14/3 (2014), 227-240.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.
- Kara, Mustafa. *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed. *Taaruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, thk. Ahmed Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm. *Risâletü'l-Kuşeyrî*, Beyrût: Dâru'l-Hayr, 1993.
- Mâveridî, Ebû'l-Hasan. *Edebü'd-Dünyâve'd-Dîn*, Beyrût: Dâru İhyâ-i Ulûm, 1988.
- Muhâsibî, Hâris. *Riâye li Hukukillâh*, Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Hadîseti, 1970.
- Rabbânî, İmam-ı Ahmed Sirhindî. *Mektubât, 92. Mektup*, İstanbul: Merve Yayınları, 1998, c. 1-2.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Mesnevî-i Mânevî*, haz. A. Nicholson, Tahrân: İntişârât-ı Hermes, 2003.
- Saruhan, M.S. *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Sayın, Esmâ. *Anne Kucağı Namaz*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2002.
- Sayın, Esmâ. *Tasavvuf Terapisi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2014.
- Sühreverdi, Ebû Hafz Şihabüddîn. *Avâirifu'l-Maârif*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, 1983.
- Tûsî, Serrâc. *Lümâ fi Tarihi't-Tasavvufi'l-İslamiyyi*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001.
- Uludağ, Süleyman. *İslam Tasavvufu*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Kültüründe Kerâmet Anlayışı, Bursa'da Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-3*. Bursa: Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, 2004.

- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.
- Yıldız, Muhammed Ali. *Akşemseddin'de Allah Kâinat ve İnsan*, Ankara: Kalem Neşriyat, 2017.
- Yıldız, Muhammed Ali. Hacı Hasan Dinç ve Bazı Tasavvufi Görüşleri, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14/2 (2019), 259-282.
- Yıldız, Muhammed Ali. *Osmanlı'nın Bilgeleri -8- Akşemseddin*, İstanbul: İlike Yayınevi, 2017.
- Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.
- Yücer, Hür Mahmut, Yılmaz, S. Şeriat ve Tasavvuf Bağlamında Din-Çevre İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 1/4 (2012), 319-333.